EL TOPÒNIM FICTICI *LA RIGALA* EN EL MÓN D'ÀNGEL GUIMERÀ

The fictitious toponym la Rigala *in Àngel Guimerà's world*

Francesc Xavier Vall i Solaz
Universitat Autònoma de Barcelona, Dept. de Filologia Catalana,
Edifici B, 08193 Bellaterra-Cerdanyola (Barcelona)
Francesc.Vall@uab.cat
ORCID ID: 0000-0002-8521-9639

Resum
El topònim imaginari *la Rigala*, que es revela que és un anagrama d'una partida del Vendrell (l'Argila), on Àngel Guimerà tenia un terreny, es reitera en diversos escrits seus: en la narració «El Nen Jueu», la comèdia *La Baldirona*, els drames *En Pólvora*, *Maria Rosa*, *La Festa del Blat* i *La pecadora* i l'obra teatral inacabada *La Nit de Nadal*. Precisant-ne la data d'algun, comprenen des del final de la dècada del vuitanta del segle XIX, en què s'aproxima al realisme, a l'inici del XX. L'ús d'aquest indret fictici és heterogeni, sense arribar a constituir un microcosmos coherent, però la recurrència en diverses obres contribueix a establir relacions, jugant amb un espai mític rural, més enllà de l'homenatge —a vegades crític— a la terra d'on provenia la família paterna i on va passar part de la infantesa i la joventut.

Paraules clau
Àngel Guimerà, teatre, narrativa, paisatgisme, Romanticisme, realisme

Abstract
The imaginary toponym La Rigala*, which is revealed to be an anagram of an area of El Vendrell (L'Argila)*, *where Àngel Guimerà owned a plot of land*, *is reiterated in several of his works: the short story 'El Nen Jueu'; the comedy* La Baldirona*; the dramas* En Pólvora, Maria Rosa, La Festa del Blat *and* La pecadora*; and the unfinished play* La Nit de Nadal*. Regarding their dates, they span from the end of the 1880s, when he was drawing closer to realism, to the early twentieth century. This fictitious place is used in different ways and does not constitute a coherent microcosm, but its recurrence in several works contributes to establishing relationships and playing with a rural mythical space, beyond the —sometimes critical— tribute to the land where his paternal family came from and where he spent part of childhood and young adulthood.*

Key Words
Àngel Guimerà, theatre, short story, landscapism, Romanticism, Realism

Llengua & *Literatura*, núm. 36 (2026), p. 83-102 DOI: 10.2436/20.2502.01.127
ISSN (ed. impr.): 0213-6554 / ISSN (ed. electr.): 2013-9527 / *https://revistes.iec.cat/index.php/LliL*
Rebut 13-2-2025; Acceptat 23-7-2025

1. INTRODUCCIÓ

Els estudis de geocrítica, amb temàtiques i enfocaments diversos, estan en auge (Conkan & Gârdan 2020). Un aspecte n'és la topotèsia, la descripció de llocs inventats. En el cas de Guimerà, només s'hi han fet, però, algunes referències esporàdiques. Entre altres topònims, reals o apòcrifs, destaca la presència de *la Rigala* en diversos escrits seus, d'ambientació contemporània i en prosa: la narració «El Nen Jueu», la comèdia *La Baldirona*, els drames *En Pólvora*, *Maria Rosa*, *La Festa del Blat* i *La pecadora* i l'obra teatral inacabada *La Nit de Nadal*.

S'ha titulat «Quaderns de la Rigala» la col·lecció del Seminari Guimerà. Fins i tot s'ha elaborat un Cabernet Sauvignon denominat «mas de la Rigala», a l'etiqueta del qual figura un passatge d'un comentari sobre *Maria Rosa* de Rierola (1983: 67-68). La presència del topònim en aquesta obra ha estat la més ressaltada. Gallén (2004: 28) l'ha qualificat de «*topos*», Martori (2001) hi ha afegit l'adjectiu «mític» i Carbonell (2010: 35) ha remarcat que suposa una «fixació mítica d'un espai». Arran d'«El Nen Jueu», Oliveras (2000: 253; 2024*b*: 22) l'ha destacat entre els «espais concrets» i Gregori (2016: 127), a partir també d'altres obres, sobretot de *La Festa del Blat*, l'ha vinculat a «l'autenticitat primigènia del camp català, verge dels elements de modernitat propis dels forasters de ciutat».[1] Pel que fa igualment a aquesta obra, Martori & Vilà (1995: 82) han assenyalat que, «en contraposició amb les grans propietats de *Terra baixa*», s'hi reflecteixen «els conflictes específics de la petita propietat agrària» i, pel que fa a *En Pólvora*, Bacardit (1991: 41) ha apuntat que «probablement és una invenció literària».

Com que s'inspira en el Vendrell, on Guimerà va viure part de la infantesa i la joventut, s'emmarca en la presència explícita o latent d'aquesta vila en la seva obra (Miracle 1958*a*; Ramon i Caballé 1995; Pell 2002; Oliveras 2021*b*). D'altra banda, s'ha investigat la incidència en Guimerà de Matadepera (Oliveras 2021*a*, 2021*b*, 2024*c*;

1. Gregori (2016: 126) associa «fósols» amb un topònim, però el mot que figura en la primera edició (Guimerà 1889: 604) és «fásols», variant de *fasos* (*s. v.* «fas», DCVB). La transcripció de les citacions és diplomàtica.

Miracle 1958*a*: *passim*; Canyameres 1960: 245-246; Gil 1976; Ballbè 1981: 85-91 i 166-171; Camps 1983; Boladeras 2024...), on, vivint amb la família Aldavert, feia estades des de l'estiu de 1888, com abans a Masquefa (Canyameres 1960: 245; diverses cartes), d'on era la dona de Pere Aldavert. S'han indagat també les referències pirinenques de *Terra baixa* (Vall 2024). No s'han oblidat tampoc els orígens canaris de Guimerà, presents en la poesia juvenil, en què canta el Teide com a «coloso» de la seva «patria» (Fàbregas 1974: 117; Miracle 1958*a*: 185-188, 1958*b*; Oliveras 2021*b*: 15-16 i 27-28).[2] En canvi, calia un estudi de conjunt sobre *la Rigala*, que aclarís l'origen del topònim, en precisés la ubicació, en datés la seva creació, n'analitzés el tractament en totes les obres (donant a conèixer la inacabada) i intentés de relacionar-ne les diverses referències i determinar-ne el propòsit.

2. *LA RIGALA*, ANAGRAMA DE *L'ARGILA*

Les filles del matrimoni Aldavert, Adriana i Sara, van situar *la Rigala*, vagament, «en la contrada vendrellenca» (Miracle 1958*a*: 403). Ciurans (2016: 94) fa servir aquesta mateixa expressió. No em consta, però, que algú s'hagués adonat que *la Rigala*, com vaig avançar (Vall 2009: 342), és un anagrama complet de *l'Argila*:[3]

2. No va portar a terme el projecte d'escriure una obra «de asunto isleño», de què va donar notícia el diari de Santa Cruz de Tenerife *La Prensa*, núm. 2031 (10-8-1916), p. 1, i núm. 2044 (23-8-1916), p. 1. En concret, havia concebut un drama sobre el descobriment de les Canàries (carta de Fernando Díaz de Mendoza, del 23-11-1900, Biblioteca de Catalunya [BC], fons Guimerà, 32, epistolari 2 <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/4196>. El Gran Reialme de les Abracandàries, de *La Santa Espina*, fa pensar en aquestes illes.

3. Potser s'elucubrarà que podria tractar-se d'un homenatge a Tomàs Rigualt, però el caràcter amorós de la relació (Albertí & Arribas 2016: 64-77) no s'ha provat prou (Martínez 2015-2016: 22). Ramon Bacardit (2023*a*: 16-18, 2023*b*) ha remarcat també que les cartes són poc explícites, si bé creu «probable» que Guimerà fos homosexual. No se n'ha demostrat suficientment, però, aquesta orientació, per bé que era molt exposat manifestar atraccions no merament heterosexuals a la Catalunya del xix, en què, estadísticament, hi haurien d'haver més autors que les sentissin. Sigui com sigui, en les obres de Guimerà, es constata la defensa dels marginats, que s'ha relacionat amb els seus orígens i podria accentuar la sexualitat o el sol fet de ser solter. En tot cas, seria enrevessat que es concebés l'anagrama a partir, a més, d'un antropònim.

Oliveras (2024*a*: 71) ha situat l'Argila, anteriorment mas Tascal, «a la part nord del Vendrell». Jaume Ramon i Vidales (1895: 2) havia indicat que la «quadra» a què havia donat nom aquesta masia era a «la partida del Mas Carrancá, confrontant ab lo terme de Calafell y la platje» i, gràcies a l'exempció del delme, «cada any anava engrandintse ab terras allí properas». Jordi Verdaguer (1999*a*) explica que antigament formava part del mas Borrell i després es va anomenar mas Romeu i indica (1999*b*) que era «cap a nord-llevant» de Les Madrigueres (al mas Català) i comprenia els masos «Rubió, la Marquesa, el Badejo, el d'en Bassa i el Bertomeu».[4] Segons algunes escriptures (Arxiu Comarcal del Baix Penedès [ACBP], al qual agraeixo les facilitats de consulta, 300-163-T2-1117 i 1118), almenys el 1901 la partida havia passat a designar-se com la Tropical, prenent el nom de la finca de l'indià Josep Aixalà Casellas propera a la carretera de Calafell (Arroyo & Ferret 2002).

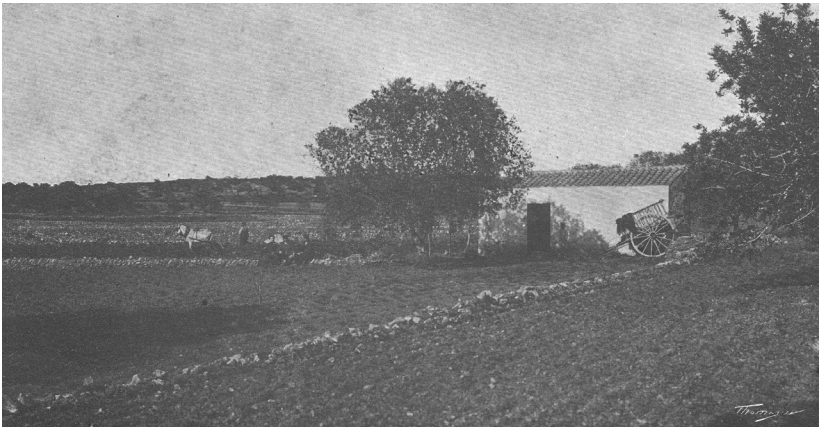
Oliveras (2024*a*: 71) ha adduït ja una escriptura en què consta que el 17 de març de 1815 el «boter» Salvador Guimerà, avi de l'escriptor, va adquirir, per 950 lliures, a la viuda de Serra, Maria Vives, i al seu fill Josep, del Vendrell, una finca a l'Argila d'aproximadament quatre jornals i mig, «part plantada de viñas y part campa ab vint oliveras», que limitava, al nord i a l'est, amb la dels venedors i, al sud i a l'oest, amb la d'Anton Ventura Bassa.[5]

Oliveras (2024*a*: 75) s'ha referit també a l'escriptura en què es fa constar que el 10 d'abril del 1856 el pare de l'escriptor, Agustí Guime-

4. Part d'aquests topònims es localitzen a <http://srv.icgc.cat/vissir3/index.html?zoom=6&centerRnd=true>. Agraeixo l'assessorament de la Cartoteca de la UAB i de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Com que hi abunden terres argiloses, *l'Argila*, *l'Argilera* o *l'Argilar* proliferen al Penedès (GETIEP 2003: 95 i Hugué 2015: 59-61, 87 i 213).

5. ACBP, Josep Bataller i Rabassa, f. 49-50. Se'n guarda una còpia en el fons Guimerà de la BC (1/5). Ometo les dades sobre els propietaris dels terrenys limítrofs que figuren en els documents citats o que he pogut trobar per altres vies. La finca s'esmenta, a més, en un inventari de béns de l'àvia del 24-6-1830 (BC, fons Guimerà, 1/5).

rà Fonts, «propietario y del comercio», representat per la seva mare, va comprar, per 1700 lliures, a Fèlix Serra i Vives, hereu del seu germà Josep, una «pieza de tierra, campa, plantada de Viña con árboles y parte montaña», que, com l'anterior, formava part de l'«hederedad llamada del Serra», aproximadament de dotze jornals.[6] Limitava, a l'est, amb la d'aquesta família; a l'oest, a més, amb la dels hereus de Bassa, amb la qual confrontava també al nord, i, al sud, amb la de Pere Romeu. El mas pot correspondre al de la fotografia de «La vinya d'en Guimerà», editada, entre altres publicacions, en *La Ilustració Catalana*, núm. 312 (23-5-1909), s. p.

Miracle (1990: 122-124) havia transcrit ja una declaració de béns de la mare de Guimerà del 25 de juny de 1879, en què figuren les dues finques ja unificades.[7] En morir Guimerà, van heretar el terreny Adriana i Sara Aldavert. En l'escriptura d'acceptació, s'estableix l'equivalència dels 16,5 jornals, resultants de la suma dels dos terrenys, a 6,7302 hectàrees, se'n descriuen els conreus («Una pieza de tierra, plantada de viña, algarrobos y olivos y parte montaña») i se n'actualitzen els límits (a l'est, amb la d'Antoni Miret i Nin, que havia adqui-

6. ACBP, Fco. Javier Calbó, f. 138-139. També se'n guarda una còpia en el fons Guimerà de la BC (2/1).

7. BC, fons Guimerà, 4/1.

rit la de Serra; al sud, amb la de Pere Romeu i, a l'oest i al nord, amb la de Joaquim Bassa i Nin).

Com que en aquesta escriptura es referencien inscripcions, em vaig adreçar al Registre de la Propietat núm. 3 del Vendrell, al qual agraeixo la recerca que m'ha permès d'adquirir-hi certificacions literals. Per raons de confidencialitat, no he pogut accedir, però, a alguns documents ni puc donar-ne molts detalls. M'han emès un certificat literal de les inscripcions 1a-4a, de la finca 323, que correspon a la de Guimerà. La 1a va ser demanada per les germanes Aldavert. La 2a estableix la venda de tot el terreny per elles el 1964 a dos compradors que, com consta en la 3a, el van revendre el mateix any. En la 4a, s'indica que la partida de l'Argila correspon a les Codines i es delimita la finca de la de Josep Maria Casals Pagès (abans de Joaquim Bassa), fent referència al camí del mas Canyís.[8]

A més, contenen diverses notes marginals relatives a la segregació de la propietat (la 1a d'agost de 1976). El Registre només m'ha indicat que podia obtenir certificacions de dues finques disgregades (la 18843 i la 28282), que m'han permès situar-les a la «Urbanización Franquesa o Eixample del Vendrell» i precisar-ne els carrers limítrofs: al nord de la primera, de 1.773 m^2, Garona i, a l'est, Noguera Ribagorçana; al nord de la segona, de 291,77 m^2, Besòs i, al sud, mitjançant altres dues altres finques, Foix.

Oliveras (2024*a*: 75) ja ha citat una carta del pare de Guimerà del 21 d'octubre de 1860 adreçada al seu fill Àngel, aleshores intern als escolapis, en què descriu les activitats campestres de la família (BC, fons Guimerà, 32, epistolari, 2 <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/3601>). De les vinyes d'aquest mas provenia, almenys en part, el vi que s'elaborava a Can Ximet, la casa pairal dels Guimerà, on avui n'hi ha el Museu (Colet 2002; Santacana & Santacana 2023; Oliveras & Santacana 2024: 18-19). Ramon Ramon i Vidales (1932) va homenatjar aquest «verjo» que «talla la terra» en el *Carro del vi* (Romea, 19-9-1903) (Bofarull 1989: 407-408; Bofa-

8. Aquesta masia als anys cinquanta del segle xx era propietat del baró d'Anthès (Alari 2020; Barral 2015: 418-424).

RULL *ET AL.* 1918: 125-128; OLIVERAS 2017: 80-83).[9] El van degustar també altres escriptors, com Alfons Maseras i Eduard Marquina.[10]

3. «EL NEN JUEU» (1889)

La menció de *la Rigala* en aquest conte és la que he pogut datar abans. Segons Guimerà mateix, el va escriure, igual que «El gos de casa» —amb el pseudònim de «Joan Anton»—, perquè li mancaven col·laboracions per al diari *La Renaixensa*, en què es va publicar el 13 d'octubre d'aquest any (GUIMERÀ 1889; MIRACLE 1958*a*: 333 i 494). Ambdues narracions, que van ser elogiades per Joan SARDÀ (1997: 154-155), tot i presentar aspectes romàntics o costumistes, anticipen la projecció, l'any següent, de l'evolució teatral de Guimerà envers el realisme.

«El Nen Jueu» comença explicant que «una matinada els pagesos, en passar el pont de la Rigala, sentiren com a planys que eixien del fons de la riera» (GUIMERÀ 1978: 1171).[11] Provenien del protagonista, que era «a la cova dels pobres», «xuclant rabiós en la mamella estroncada d'una dona que ben segur s'havia mort de fred i de misèria».[12] De gran, el reconforta retrobar el paratge, per parlar amb els desvalguts i fer-los caritat, però alhora el trasbalsa perquè li recordarà els incerts orígens: «Li semblà sentir gemecs tristíssims al fons de la riera, s'hi abocà per damunt de l'empit, i en aquella mar de fosca sense remor ni termes, hi va veure dos punts lluminosos a manera de dos ulls que se'l miraven com si el xuclessin» (GUIMERÀ 1978: 1175-176).[13]

Com que el nadó portava un document que en delatava l'ascendència jueva (GUIMERÀ 1978: 1171), a la marginació per l'extracció

9. En la continuació, *El carro desfet* (RAMON I VIDALES, R. 1915: 46), en lamenta el tancament.

10. *El Baix Penedès*, núm. 159 (10-4-1909), p. 2; SERRA (1900).

11. Pel Vendrell passa la de la Bisbal, a la qual en desemboquen altres. Cito per les obres completes per unificar, encara que tinc presents altres edicions.

12. *La cova dels Pobres* és un topònim documentat en diversos indrets. Desconec si al Vendrell hi havia alguna cavitat en què es refugiaven indigents.

13. Si bé aquesta edició manté la forma original «empit», en la de Neus OLIVERAS (2024*b*: 118), s'ha regularitzat «ampit», terme el significat del qual encaixa més amb el context.

humil s'hi va afegir l'antisemitisme, per bé que el va adoptar Maria Rosa. Per identificar-la amb l'homònima que intitula el cèlebre drama no és suficient que ambdues estiguin casades i rentin roba a la riera. Les dues obres s'assemblen també per les referències a la verema. El Nen Jueu hi veu una oportunitat per sentir-se «igual que els altres homes», en distanciar-se de la vila «hores i hores fins allà on ningú no el coneixia», fet que li permet festejar amb Niceta, que és d'un poble «lluny del seu» (Guimerà 1978: 1174-1175). Quan la va a veure per la Festa Major, no es descriu des del «collet» que ha de «traspassar», excusant-ho perquè «no se'n veia res, perdut com estava entre les tenebres» (Guimerà 1978: 1776). En travessar el pont de la Rigala, havia temut que ella el rebutjaria si en sabés la procedència, com farà quan li ho reveli un convilatà d'ell que l'havia assetjat especialment i la pretén (Guimerà1978: 1775).

4. *LA BALDIRONA* (NOVETATS, 28-3-1892)

Segons s'ha repetit, aquesta comèdia s'inspira en Matadepera, on el 1982 fins i tot es va construir un gegant que representa el suposat model real de la protagonista: la Marieta de cal Baldiró.[14] De totes maneres, el «poblet» on transcorre és «Sant Guim de la Rigala» (Guimerà 1978: 783-784), denominació les tres primeres paraules de la qual formen part de noms de poblacions reals, que no sembla que tinguin relació amb la imaginària.[15]

En aquesta vila amb ferrocarril, hi ha el mas de les Ventoses (Guimerà 1978: 787-789, 792 i 795), cap a on la Baldirona fa allunyar la llevadora pretextant un fals part. Aquest topònim és freqüent (p. e., es diu així una masia del Montmell). També s'hi esmenta el mas d'en Serra (Guimerà 1978: 787), nom coincident amb el de la finca de què s'havien disgregat les terres comprades per la família de Guimerà. De

14. A la Biblioteca Àngel Guimerà d'aquest poble, es conserva un manuscrit autògraf de l'obra (Torroella 1991).

15. En la citació, he esmenat la paraula «Sam», ja que en les quatre primeres edicions de l'obra (1892, 1909, s. a. i s. a.), per la «Imprempta "La Renaixensa"», figura «San».

totes maneres, es tracta merament d'un punt de referència en un altra mentida instigada per la Baldirona.

Aquesta majordoma «trapassera» (GUIMERÀ 1978: 786, 794 i 797) vol impedir que l'Agneta, filla de Plegamans, es casi amb qui estima, el fill de l'alcalde Tastets, Cosme.[16] Gràcies al nou rector, que refrena la Baldirona, els pares acabaran acceptant-ho, oblidant antigues rivalitats. A més de la maledicència, present en moltes obres literàries, s'hi caricatura una concepció interessada i retrògrada de la religió.

5. *EN PÓLVORA* (NOVETATS, 19-5-1893)

Ja el 13 d'octubre de l'any anterior, *La Dinastía*, p. 3, n'havia anunciat l'estrena en aquest teatre (juntament amb altres obres de Guimerà que no ens han pervingut: el drama *Mestre Enoch* i les comèdies en un acte *L'exprés* i *La col·lecta.*[17] Hi apareix el topònim de *la Rigala*, però no referit al «poblet de muntanya» on se situa el drama, sinó a la procedència d'un personatge secundari, Ramon (GUIMERÀ 1975: 1255), a fi de justificar que, en ser prou distant, no coneix la història de la salvació de Toni d'un incendi pel protagonista, l'anarquista Marcó. Ignorant també l'amor que li té la Taneta, creu que vol casar-se amb el «majordom» de la fàbrica (GUIMERÀ 1975: 1259). L'avi de la noia, Gori, com que també ho malentén, el considera clarividents i, pel sol fet de conèixer la paraula *«reo»*, conjectura que els de la Rigala tenen «lletra» (GUIMERÀ 1975: 1277 i 1256).

El que el caracteritza, però, Ramon és la ingenuïtat. Invoca la germanor (GUIMERÀ 1975: 1259) i el temps en què, segons li havia explicat el pare, l'«amo» era «company del treballador», viva al poble i en compartia «alegries» i «penes», idealització dels orígens que es contrasta amb l'aburgesament d'aleshores (Guimerà 1975: 1277). A més, celebra que el rector ajorni la Festa Major a fi d'evitar aldarulls (GUI-

16. També es diuen així un personatge de *La Nit de Nadal* i el protagonista de *La farsa* (VALL 2025). *La Renaixensa*, núm. 6787 (14-3-1892), p. 2160, havia anunciat l'obra amb el títol «*La majordona*», qualificant-la de «sainete».

17. Potser la primera fa referència al metge jueu anomenat així. Seria aventurat especular sobre l'argument de les altres o mirar de relacionar-les amb les conegudes.

MERÀ 1975: 1277) i, creient que, en l'atemptat a l'església, ha mort el culpable, considera que encara és «massa poc!» (GUIMERÀ 1975: 1286). Realment, però, l'agonitzant Marcó no hi ha posat la dinamita, sinó que hi ha anat a avisar, encara que assumeix l'atemptat de Toni per exculpar-lo.

6. *MARIA ROSA* (NOVETATS, TEATRO DE LA PRINCESA, DE MADRID, 24-11-1894)

Ja l'any anterior Guimerà havia emparaulat aquest drama amb Maria Guerrero, encara que se'n va endarrerir la representació pel trencament de l'actriu amb la companyia d'Emilio Mario, per la qual cosa, inquieta pels rumors sobre l'estrena, va haver d'insistir-hi (MARTORI 2001: 57-69).[18] Segons consta en una placa de 1909 de la torre que els Aldavert i Guimerà es van fer construir el 1890 a Matadepera, al carrer de Sant Joan, núm. 16 (actualment 28), s'hi va escriure *Maria Rosa*, si bé podria ser que l'hagués començat a cal Quistó, al mateix carrer, «tres portes més amunt» (CAMPS 1893). Com s'ha repetit, Guimerà es va inspirar en la construcció d'un tram de carretera que passava per aquesta vila.[19]

18. *La Veu de Catalunya*, núm. 41 (8-10-1893), p. 493, va donar notícia que es representaria aquella temporada al Teatre de la Gran Via. Entre altres publicacions, *La Semana Cómica*, núm. 14 (12-10-1893), p. 5-6, n'anuncia l'estrena al Novetats, a més d'indicar que al Romea es representarien *Lo nou apòstol* i les comèdies, ja esmentades, *L'exprés* i *La col·lecta*. *La Renaixensa*, núm. 7517 (24-9-1893), p. 7735, ja havia informat que *Lo nou apòstol* s'estrenaria, però al Novetats, precisant que es tracta d'un «drama social». *El Día* (28-11-1893), p. 3, comenta que Emilio Mario ha rebut recentment *Maria Rosa*, «trajedia» «de nuestros días», que Guimerà estaria traduint.

19. *Lo Catalanista*, núm. 94 (12-5-1889), p. 22, informa de la inauguració, el diumenge 5, del «camí vehinal» de Matadepera a Sabadell. Poc versemblantment, en el programa de TV3 *Divendres* (12-2-2014), una descendent d'una noia, Clara, que havia treballat amb el presumpte model de Maria Rosa a cal Ros de Solivella, va explicar que aquesta solivellenca va viure a mitjans del XIX una història molt similar a la de l'obra —fins i tot els noms coincideixen—, a pesar d'algunes discrepàncies argumentals: Marçal seria el capatàs i hauria incriminat Andreu en la mort d'un altre treballador i ella hauria fugit amb una filla a Amèrica, on l'hauria trobat un solivellenc. La casa on vivia Maria Rosa de casada correspondria a cal Sant Pere, al c. de la Ravaleta, i la carretera en construcció aniria de Montblanc a Belltall. Guimerà hauria conegut la histò-

Maria Rosa podria ser tarragonina, com el seu germà, i no s'indica on havia estat ajudant d'una mestra (GUIMERÀ 1975: 1290). Al mas de la Rigala, on confluïen veremadors de diverses procedències, Maria Rosa va conèixer, uns tres anys abans, el marit, Andreu (provinent de la Segarra, igual que Badori, que també hi era). Com que una noia va clavar una agulla en un raïm perquè Andreu es punxés, la sang que rajava del seu peu es va barrejar amb el most negre que trepitjava (GUIMERÀ 1975: 1297-1298), amb tot el simbolisme, similar al de l'eucaristia, però sense implicacions religioses.

Badori va regalar aquell vi per a les noces de Maria Rosa amb Marçal (GUIMERÀ 1975: 1318), que havia inculpat falsament Andreu, que morirà a la presó de Ceuta, de l'homicidi del capatàs comès per ell. Gepa remarca que és com si dins l'ampolla hi hagués l'«animeta» d'Andreu, aparició espectral incitadora, com la de *Hamlet*, però reduïda al símil. De fet, són els efectes de l'alcohol els desencadenants de la venjança. Embriagat, confiat i vanitós, Marçal confessa el crim, que Maria Rosa no li perdona, ans el mata, i acaba així també amb una forta atracció sexual no volguda.

7. *LA FESTA DEL BLAT* (ROMEA, 24-4-1896)

Ja el 17 de juny de 1894, *La Publicidad*, p. 3, havia anunciat que aquest drama, que definia alhora com a «social» i de «costumbres catalanas», obriria la temporada del Novetats i, segons *La Dinastía*, 13-7-1894, p. 3, Guimerà ja l'estava escrivint per a aquest teatre. Encara li faltava força, però, per acabar-lo i procurarà de col·locar-lo, inútilment, a Madrid, fins que, tot i creure'l millor en alguns aspectes, hi va renunciar, a favor de *Terra baixa*, obra que preferia Maria Guerrero i podria ser menys polèmica (GUASTAVINO 1969: 66-72).

No em consta que s'hagi relacionat *La Festa del Blat* amb el Vendrell per l'ancestral Festa del Pa Beneit (SABANÉS & SANTACANA 2007:

ria per una criada de Solivella i li haurien pogut corroborar al cafè del Liceu, en què, regentat pel solivellenc Magí Travé, no mancaven cambrers d'aquest poble (<https://www.ccma.cat/3cat/divendres-12022014/video/4901411>).

284-295). En tot cas, s'hi vincula perquè la vila on transcorre s'anomena *la Rigala*, si bé Guimerà podria haver-se inspirat també en altres celebracions (Martori & Vilà 1995: 19). L'oncle Telm, l'hereu i patriarca del mas a on fa cap l'anarquista fugitiu Jaume, conta —amb un grotesc sincretisme— que la deessa Ceres intercedeix al déu cristià al·legant que la Rigala és «un poblet bufó, gent temerosa que està en gràcia». Com que ell «se n'apiada», ella «escampa», «pròdiga», «força de blat» i, «per voluntat» seva, constitueixen «una família tot amor i bondat» (Guimerà 1975: 1352). La referència al «poblet» no deu ser una comparació del mas, com en el cas del latifundi de *Terra baixa* (Guimerà 1975: 1387), ja que és «la masia més petita d'aquestes valls» (Guimerà 1975: 1338). Que tingui una font dita «de la teula» (Guimerà 1975: 1343) no ajuda a situar-la, perquè aquest topònim és molt freqüent.

Tampoc no serveix de gaire l'itinerari de Jaume des de Barcelona, passant per un poble que comença per «Sant» (Guimerà 1975: 1345), prop del qual va comprar pa, per darrera vegada, tres dies abans, ni que Barcelona estigui a un dia caminant, tot i que Faci la troba tan llunyana com Amèrica (Guimerà 1975: 1338). L'important és el pas del món urbà al rural. Per això l'acotació inicial situa l'obra «en l'alta muntanya de Catalunya». La idealització moral del camp, d'acord amb una llarga tradició, és evident. L'Oncle Telm proclama: «Aquí rai, que els boscos ho purifiquen tot», especialment les «males bravades» que arriben de «França» (Guimerà 1975: 1352), en al·lusió a les ideologies progressistes.

De totes maneres, a continuació, mentre que altres personatge aclamen Ceres, Faci objecta l'existència de «pobres» (Guimerà 1975: 1352). Com que l'Oncle Tem no sap respondre altra cosa que n'hi ha «perquè sí», Jaume argumenta que no haurien d'haver-hi rics fins que no s'erradiqués la misèria. En tot cas, morirà al llit familiar proclamant: «Ensenyem d'estimar als que no en saben!». L'acotació final reclama una absolució general quimèrica, però recriminant la incomprensió burgesa: «Tots ploren, perdonant l'home que s'ha errat de camí i es penedeix, com se perdona pertot arreu del món a on hi ha homes de bones entranyes» (Guimerà 1975: 1383).

8. *LA PECADORA* (ROMEA, 11-3-1902)

El títol religiós d'aquest drama parodia la visió tradicionalista que es té de la protagonista, Daniela, que es pot relacionar, en part, amb la Magdalena, present en altres obres de Guimerà (Albertí 2001).[20] Havent-se quedat òrfena de pare, va ser acollida per un oncle que li pegava perquè era esbojarrada (Guimerà 1978: 83), per la qual cosa, quan tenia tretze anys, va fugir amb uns caçadors francesos i es va dedicar a ballar per Europa (Guimerà 1978: 68-69).

Una dona del poble, creient Daniela necessitada, ironitza: «A la Rigala em roseguin» (Guimerà 1978: 65). Torna de París, però, enriquida. Un cosí seu, Ramon, superades les reticències inicials, l'allotja a la seva «casa d'hisendats», des d'on se'n veuen altres «escampades» (Guimerà 1978: 61), a l'espera que s'acabi un xalet que ella es fa construir en un «turonet esplèndid» (Guimerà 1978: 77), amb una torre que s'aixeca més amunt del campanar (Guimerà 1978: 86 i 107). La presència de Daniela reviu l'amor d'ambdós. Ramon està disposat a tot, però ella, en contra de la seva fama, no vol que abandoni la llar. No cerca en la muntanya la passió, sinó, com és tòpic, «honrar-se» i «regenerar-se» (Guimerà 1978: 96) i, en particular, una família que l'empari. Per això, momentàniament, fins maleeix aquestes «terres» (Guimerà 1978: 109).

L'obra transcorre en «un llogarret», un «poble de la muntanya» (Guimerà 1978: 61) «xiquirric» (Guimerà 1978: 65). La ubicació no permet identificar-lo plenament amb el Vendrell. Sí que hi lliguen, en canvi, les referències al vi (Guimerà 1978: 62-63) i al torrent (Guimerà 1978: 76), encara que són comunes a molts pobles i més aviat hi concorda «la vila pròxima», que és cap de partit i té estació (Guimerà 1978: 68). Ramon va a la fira de Vallclara, poble que deu correspondre al de la Conca de Barberà. En tot cas, no és estrany que Guimerà recuperi el topònim *la Rigala* per identificar el retorn a la infantesa, en certa mesura, amb el Vendrell.

20. *Pecadora*, terme que ha esdevingut una desqualificació d'ús comú, fins i tot amb l'accepció de 'prostituta' (DIEC2), intitula altres obres literàries. No sé si Guimerà va triar el nom *Daniela* perquè significa 'Déu és el meu jutge'.

9. *LA NIT DE NADAL*

S'han conservat esborranys d'aquesta obra teatral (BC, fons Guimerà, 5/14 <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/471>). No es degué acabar, ja que no l'he trobada ni anunciada, encara que s'hi anoti el repartiment (f. 1r): Antònia, àvia de seixanta anys, Palà; el seu fill Andreu, de 42 [la segona xifra sembla corregida], Virgili, i Cosme, net i hereu, de 23, Daroqui. Per bé que els actors poden representar papers que no s'ajusten a l'edat, la qual potser Guimerà no sabia amb certesa, si sumem la dels seus respectius personatges a l'any de naixement de Concepció Palà (1864), Jaume Virgili (1842) i Vicent Daroqui (1855) s'obtenen resultats incongruents (1924, 1884 i 1878), que, a més, no concorden amb l'evolució teatral de Guimerà.[21] Aquests actors van representar diverses obres seves, fet que pot ajudar a situar aquesta.[22] La resta de personatges no tenen actor: un vell de 70 anys,[23] Rosa, de 18, la criada Ramona, de 25, L'Esquerrà, criat de 28, Segimon, de 50, pare de la Rosa, Rafaelet de 10, el Nen Xic, de 8, i el mossèn, anomenat potser Francesc (el nom original del qual i el corregit no es llegeixen clarament), d'edat indefinida.

La festivitat del títol, rica en connotacions, està present en nombrosos escrits, com el poema de Guimerà (1978: 1305-1306) de títol gairebé homònim. L'obra teatral se situa a «la masia de la Rigala», de condició elevada, atès que té «criadas», que «fan voltar lo farciment en la cassola» (f. 1r). Als tres fulls següents, numerats, d'1 al 3, se'n desenvolupa la primera escena. L'àvia tira llenya al foc i el remou amb

21. Mentre que les altres dates de naixement són fàcils de localitzar, la de Palau l'he poguda determinar gràcies al fitxer de la Col·lecció Rull de la BC, en què s'indica que va néixer a Barcelona l'11 de setembre de 1864, com he corroborat al llibre de naixements del Registre Civil d'aquesta ciutat (l'Arxiu Municipal de Barcelona, III, núm. 4340). Segons un certificat literal que he obtingut de l'esmentat registre, va morir a Barcelona el 9 de novembre de 1915.

22. Els tres van coincidir ja en l'estrena de l'*Ànima morta* (Novetats, 14-5-1892), a més de participar en representacions d'altres obres de Guimerà. «La Palá» figura també en el projecte de comèdia en tres actes *Les fines* del plec inventariat com a «sinopsis argumentals i notes de treball» (BC, fons Guimerà, 5/14, f. 2r <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fpguimera/id/793>), que anuncia que serà representada al Romea, entre altres publicacions, *La Publicidad* (18-9-1900), p. 4.

23. El nom, corregit, podria ser Gori, coincidint amb l'esmentat avi d'*En Pólvora*.

uns «molls», mentre estan asseguts en un banc Cosme i, «festejant», Ramona i L'Esquerrà. Andreu deambula amb un rosari a la mà i tots en responen les oracions. Cosme proclama «Gracias á Deu. Cada dia y alegria amb pare nostres», però l'àvia el fa callar. L'Esquerrà bromeja que, estant «apariat», «no se las acabará» «las garrofas». Diversos personatges demanen que pari taula a la Ramona, que objecta que «somiava que anava á adorar lo bon Jesuset en una bauma». L'hereu s'ofereix a comprar a la «vila» un medicament per a l'àvia, a qui el rector havia advertit que era «dolentot», però el pare l'acusa de fer-ho per anar a la taverna, d'on l'havien hagut de treure borratxo. Temen que si es conegués la mala fama de l'hereu, comparat amb Judes, no es podria casar amb la «pubilleta» Rosa. Deu tractar-se, doncs, d'un drama rural.

10. CONCLUSIÓ

La Rigala és un anagrama que al·ludeix, encobrint-la, la partida del Vendrell l'Argila, on Guimerà posseïa una finca, encara que pocs devien saber ni tan sols que el fictici topònim tingués relació amb aquesta localitat. D'altra banda, es tracta d'un espai imaginari en què aquest referent es pot barrejar amb elements d'altres procedències o inventats: particularment, de Matadepera (*La Baldirona* i *Maria Rosa*) o d'entorns més muntanyencs (*En Pólvora*, *La Festa del Blat* i *La pecadora*). *La Rigala* designa un pont («El Nen Jueu»), un mas (*Maria Rosa*, sense escenificar-lo, i *La Nit de Nadal*), el poble on transcorre l'obra (*La Baldirona* —anteposant-hi *Sant Guim de*—, *La Festa del Blat* i *La pecadora*) o d'on procedeix un personatge (*En Pólvora*).

La Rigala es documenta entre 1889 i 1902, en obres d'aproximació al realisme, amb diferents matisos, encara que sovint el món rural que representa hi pot servir de contrapunt idealista. No he aconseguit datar precisament l'obra inacabada, però deu ser d'aquells anys. D'altra banda, he aportat anuncis de diverses obres de Guimerà que en retrotreuen la gènesi, matisant-ne la trajectòria teatral.

Que aquest topònim inventat es documenti primer en la narrativa no sobta, perquè és el gènere en què se sol utilitzar més el recurs, si bé

no exclusivament. Les referències que en fa en el teatre són força inconnexes i, a vegades, discordants. De totes maneres, més enllà de la dificultat d'anar creant noms i de la voluntat de fer un homenatge a la terra de la família paterna i de part de la seva infantesa i adolescència, aconsegueix de crear un referent rural, sovint mitificat, però a vegades criticat. D'altra banda, encara que potser no sigui deliberat, mentre que la primera obra en què l'empra es refereix a orígens incerts, la darrera ho fa al retorn.

BIBLIOGRAFIA

Alari (2020): Fermí Alari, *La conspiració del baró d'Anthès i més històries locals*, Calafell: Amics del Patrimoni de Calafell.

Albertí (2001): Jordi Albertí i Oriol, «Tractament de les figures evangèliques en l'obra d'Àngel Guimerà. Anàlisi comparativa amb Frederic Soler», *Revista de Catalunya* 160, p. 81-106.

Albertí & Arribas (2016): Xavier Albertí i Albert Arribas, *Guimerà. Home símbol*, Barcelona: Edicions 62.

Arroyo & Ferret (2002): Salvador Arroyo Julivert i Josep Ferret Carbonell, «Reportatge sobre el personatge de Miquel Berenguer i Dilla, un vendrellenc que va anar a fer les Amèriques», *El 3 de Vuit* 1024 (1-3-2002), p. 38.

Bacardit (1991): Ramon Bacardit, «Estudi introductori», dins Àngel Guimerà, *En Pólvora*, Barcelona: Edicions 62.

Bacardit (2023*a*): *Primera lliçó sobre Àngel Guimerà*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Lleida: Càtedra Màrius Torres de la UdL.

Bacardit (2023*b*): «El sexe de l'Àngel», *El Núvol* (19-2-2023) <https://www.nuvol.com/teatre-i-dansa/el-sexe-de-angel-305782>.

Ballbè (1981): Miquel Ballbè i Boada, *Matadepera i Sant Llorenç del Munt. Més de mil anys d'història*, vol. I, Matadepera: Ajuntament.

Barral (2015): Carlos Barral, *Memorias*, Barcelona: Lumen.

Bofarull (1989): Manuel Bofarull i Terrades: «Ramon Ramon i Vidales, un saineter del Penedès», *Miscel·lània Penedesenca* 13, p. 393-420.

Bofarull *et al*. (2018): Manuel Bofarull i Terrades, Nativitat Castejón Domènech, Pere Ferrando Romeu i Joan Solé i Bordes, *Vida i obra dels germans Ramon i Vidales. Una família d'impressors del Vendrell*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, El Vendrell: Consell Comarcal del Baix Penedès.

Boladeras (2024): Mercè Boladeras Alegre, «L'estiueig de Guimerà a Matadepera», *Diari de Terrassa* 751 (20-4-2024), p. 18.

Camps (1983): Manuel Camps, «La influència d'un poble en la vida d'Àngel Guimerà. De Matadepera a Hollywood», *Diario de Sabadell* 1192 (11-11-1983), p. 24.

Canyameres (1960): Ferran Canyameres, *El Vallès (vigor i bellesa)*, Barcelona: Selecta.

Carbonell (2010): Antoni Carbonell, «Introducció», dins Àngel Guimerà, *Maria Rosa*, Barcelona: La Galera.

Ciruans (2016): Enric Ciurans, *La naturalesa en el teatre de Guimerà. Una proposta de lectura*, Barcelona: GRACMON i Edicions de la Universitat de Barcelona.

Colet (2002): Joan M. Colet Duran, «Una visió històrica del treball a partir de l'estudi genealògic d'una família: els Guimerà del Vendrell (1600-1924)», *Scripta Nova* 6 <https://www.ub.edu/geocrit/sn/sn119-13.htm>.

Conkan & Gârdan (2020): Marius Conkan i Daiana Gârdan, «Space in Literature and Literature in Space. Introduction», *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, vol. VI 1 <https://doi.org/10.24193/mjcst.2020.9.01>.

Fàbregas (1974): Xavier Fàbregas, «Paisatge i història en l'obra de Guimerà», dins íd., *El teatre o la vida*, Barcelona: Galba, 1976, p. 117-123. S'havia publicat en castellà: *Destino* 1917 (29-6-1974), p. 28-31.

Gallén (2004): Enric Gallén, «Pròleg», dins Àngel Guimerà, *Maria Rosa*, Barcelona: Proa.

GETIEP (2003): Grup d'Estudis Toponímics de l'Institut d'Estudis Penedesencs, «Inventari de toponímia penedesenca», *Del Penedès* 7, p. 95 <https://www.iepenedesencs.org/toponimia/index.php>.

Gil (1976): José Gil, «Aquí escribió Guimerà su drama *Maria Rosa*», *El Correo Catalán* 27742 (3-12-1976), p. 3.

Gregori (2016), Alfons Gregori, «Monstruositat, religió i fantàstic: el monstre-jueu i el monstre-déu a les literatures espanyola i catalana», dins David Roas (ed.), *El monstruo fantástico. Visiones y perspectivas*, Madrid: Aluvión.

Guastavino (1969): Guillermo Guastavino, «Doce cartas de Guimerà», *Revista de Literatura* XXXV 71-72 (juliol-desembre), p. 53-72.

Guimerà (1889): Joan Anton [pseudònim], «Lo Nen Juheu», *La Renaixensa* 5326 (13 d'octubre), p. 6045.

Guimerà (1975): Àngel Guimerà, *Obres completes*, vol. I, Barcelona: Selecta.

Guimerà (1978): *Obres completes*, vol. II, Barcelona: Selecta.

Hugué (2015): Joan Hugué i Rovirosa, *Onomàstica del terme municipal de Calafell*, tesi, dir. Josep Moran i Ocerinjauregui, UB <http://hdl.handle.net/10803/298591>.

Martínez (2015-2016): Helena Martínez Guimet, *Epicentre Àngel Guimerà. Pràctiques al Teatre Nacional de Catalunya*, dir. Anna Llovera, UOC <http://hdl.handle.net/10609/46182>.

Martori (2001): Joan Martori, «Introducció», dins Àngel Guimerà, *Maria Rosa*, Barcelona: Edicions 62.

Martori & Vilà (1995): Joan Martori i Esther Vilà, «Estudi introductori», dins Àngel Guimerà, *La festa del blat*, Barcelona: Edicions 62.

Miracle (1958*a*): Josep Miracle, *Guimerà*, Barcelona: Aedos.

Miracle (1958*b*): «Presencia de Tenerife en la poesía de Guimerá», *Anuario de Estudios Atlánticos* I, 4, p. 449-534.

Miracle (1990): «Llegenda i història en la biografia d'Àngel Guimerà», dins íd., *Àngel Guimerà, creador i apòstol*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. El capítol s'havia publicat en castellà: La Laguna de Tenerife: Instituto de Estudios Canarios, 1952.

Oliveras (2000): Neus Oliveras Samitier, «La narrativa de Guimerà», dins Josep M. Domingo i Miquel M. Gibert (ed.), *Actes del Colloqui sobre Àngel Guimerà*, Tarragona: Diputació, p. 253-267.

Oliveras (2017): *Ramon Ramon i Vidales, una mirada vilatana (El Vendrell, 1857-1916). Estudi del llegat de la família Ramon a l'ACBP*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, El Vendrell: Consell Comarcal del Baix Penedès.

Oliveras (2021*a*): *Farmàcia, poesia i societat al Vendrell de Joan Ramon Soler (1851-1900). Estudi del seu llegat a l'ACBP*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, El Vendrell: Consell Comarcal del Baix Penedès.

Oliveras (2021*b*): «Els orígens poètics de Guimerà», dins *Guimerà i la poesia del seu temps*, Lleida: Punctum, El Vendrell: Ajuntament, p. 11-53.

Oliveras (2024*a*): «Agustí Guimerà Fonts», *Revista de Catalunya* 325, p. 69-79.

Oliveras (2024*b*): [Introducció], dins Àngel Guimerà, Rosa de Lima *i altres proses*, Barcelona: Adesiara.

Oliveras (2024*c*): *El Vendrell d'Àngel Guimerà i Joan Ramon i Soler (1881-1909). Cartes i discursos*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, El Vendrell: Ajuntament, Consell Comarcal del Baix Penedès.

Oliveras & Santacana (2024): Neus Oliveras Samitier i Àngels Santacana Figuerola, *Àngel Guimerà. Biografia Il·lustrada*, Barcelona: Dalmau Editor.

Pell (2002): Jordi Pell i Soldevila, «El Vendrell, una vila amb molta sort», dins *Pensaments de la nostra gent gran. Curs 2001-2002*, Tarragona: URV.

Ramon i Caballé (1995): Maria Ramon i Caballé, «Guimerà i el Vendrell», dins *Guia de la Casa Museu Àngel Guimerà*, El Vendrell: Ajuntament, p. 33-39.

Ramon i Vidales, J. (1895): Jaume Ramon [i Vidales], «Delmes y primicias», *El Vendrellense* 170 (29-12-1895), p. 1-2.

Ramon i Vidales, R. (1915): Ramon Ramon i Vidales, *El carro desfet. Sainet tràgic de costums vilatanes. Epíleg de El carro del vi*, Barcelona: Impremta d'Art.

Ramon i Vidales, R. (1932): *El Carro del vi. Quadre de costums vilatanes, en un acte*, Barcelona: Millà.

Rierola (1983): Francesc Rierola, *Dietari*, Vic: Eumo.

Sabanés & Santacana (2007): Anna Sabanés Alberich i Àngels Santacana Figuerola, *El Vendrell. Recull Gràfic 1863-1965*, El Papiol: Efadós.

Santacana & Santacana (2023): Joan Santacana i Mestre i Àngels Santacana i Figuerola, *El Penedès i l'inici del comerç d'ultramar. El port que va crear una comarca*, Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.

Sardà (1997): Joan Sardà, *Art i veritat. Crítiques de novel·la vuitcentista*, Barcelona: Curial.

Serra (1909): Jaume Serra I[glesias]., «El celler de ca'l Ximet», *El Baix* Penedès 166 (30-5-1909), p. 11-12.

Torroella (1991): Pepita Torroella i Niubó, «Una mica d'història de la Biblioteca (I)», *Gaseta de Matadepera* 32 (gener 1991), p. [4].

Vall (2009): Francesc Xavier Vall i Solaz, «Àngel Guimerà», dins Albert Rossich i Enric Cassany (dir.), *Panorama crític de la literatura catalana. IV. Segle XIX*, Barcelona: Vicens Vives, p. 337-382.

Vall (2024): *Terra baixa, d'Àngel Guimerà. Realitat i mitificació*, Dipòsit Digital de Documents de la UAB <https://ddd.uab.cat/record/300033>.

Vall (2025): «Pedagogia contra caciquisme: *La farsa*, d'Àngel Guimerà», *Zeitschrift für Katalanistik* 38, p. 339-362.

Verdaguer (1999*a*): Jordi Verdaguer, «Les famílies del Vendrell. Què se'n va fer, dels Vendrell?», *Diari del Baix Penedès* (16-7-1999), p. 10.

Verdaguer (1999*b*): «Les famílies del Vendrell. La importància de les Madrigueres», *Diari del Baix Penedès* (23-7-1999), p. 37.